

նաե գինուորական 5-կիլոմետրանոց քարտէզում՝ Իմամկուլի-Բալա): Թում է, թէ «Մեծ-Աբարա» կամ «Աբարա-գլուխ» նշանակող այս Աբարա-բաշիի համընկնումը հինաւորոց Աարայր գիւղի հետ, որի մօտ տեղի էր ունեցել 451 թ. Մայիսի 26-ի պատմական ճակատամարտը, կարելի է անվիճելի համարել¹: Այդ դէպքում սպասելի է, որ տուեալ ձորահովտի բնական առանձնայատկութիւնները պիտի օգնեն մեզ՝ վերջապէս ճշգրիտ ընկալելու Աարայրի ճակատամարտի բնոյթի եւ ընթացքի մասին մատենագրական տեղեկութիւնները: Պարզում է՝ աւելի քան:

Բանն այն է, որ Ս. Թաղէի վանքից ներքեւ ընկած այդ իրօք լեռնե-րով «շրջափակ» ձորահովտով ընթացող Խոյ – Արտաշատ հինաւորոց մայր-ուղին հարաւից հիւսիս անցնում է իրարից 1,5 կմ հեռու ընկած երկու գետ-անցներով, Աբարաբաշի գիւղի մօտ՝ դէպի արեւմուտք, ապա Էմամղլիի մօտ՝ դէպի արեւելք (սրանից հիւսիս կայ եւս մի՝ պակաս յարմար գետանց), ընդ որում 2-2,5 կմ փոռած արեւմտեան ափաշերտի յետեւը փակում է ժայռոտ ձորակներով կտրտուած բաւական բարձր բլրաշարը: Երկրորդ գետանցից յետոյ մայրուղին աջ ափով դէպի հիւսիս է ձգում 2780 մ բարձ-րութեամբ Ղարադաղ լեռան բարձրադիր լանջերով (քանի որ վերջինիս ու արեւմուտքից 2665 մ բարձրութեամբ Ղարաադաչ, 5-վերստանոց քարտէ-զի՝ Ղարախաչ, լեռնազանգուածի միջեւ սեղմուած Չանգեմար գետը մտ-նում է Ծործորի խորածորը՝ կանիոնը, ներկայումս՝ Բարունի ջրամբարի տակ), ապա մի լեռնանցքով իջնում դէպի Խանդաւար եւ Մակու (կամ Ի-րինդ): Աբարաբաշիի ձորահովտի ահա այս բնական առանձնայատկութիւ-նն է թոյլ տալիս (մատենագրական վկայութիւնների ուշադիր վերլուծու-թեան հետ համադրուած) առարկայօրէն ընկալել Վարդան Մամիկոնեանի ծրագրած Աարայրի ճակատամարտի իրական բնոյթը եւ ընթացքը:

Այժմ արդէն պարզ է թում, որ Հայոց սպարապետը ծրագրել էր այդ 2-2,5 կմ ձգուող լեռնափակ հովիտ-կիրճի («ի շրջափակ տեղի») 3 գետ-անցների յետեւի նեղ ափաշերտում **կասեցնել** առնուազն կրկնակի խոշոր **Պարսից բանակի ռազմերթը** եւ զրկելով լայն ծաւալուելու հնարատրու-թիւնից ու ջախջախելով նրա յետնապահ զօրախումբը (իր ձախ թեւում Աբարաբաշիի գետանցն արեւելք-արեւմուտք անցնելով)՝ վերջինս «գլորել» կենտրոնի ուժեղ մարտաշարքերի վրայ ու իրագործել որջ հսկայ զօրքին խուճապի (ապա եւ՝ փախուստի) մատնելու արդիւնը (էֆեկտը): Հին ռազմ-արուեստին լաւ ծանօթ հէնց նմանատիպ խուճապի արդիւնի շնորհիւ էր Տիգրան Մեծի՝ գետափի նեղ շերտով ձգուած հսկայ բանակի դէմ յաղթա-նակ տարել հռոմէացի զօրավար Լուկուլլոսը Տիգրանակերտի Ք. ա. 69 թ.

¹ Ի դէպ, մեզանից անկախ՝ Աբարաբաշի – Աարայր համադրումը կատարուած է նաեւ քարտէզագիր Գր. Բեգլարեանի հեղինակած նոր քարտէզներում: